

19. YÜZYILIN BAŞINDA OSMANLI ADLİYE TEŞKİLATININ YENİLENME SÜRECİNE MEDENİYET ALGISININ ETKİSİ*

PERCEPTION OF CIVILIZATION'S IMPACT ON THE RECONSTRUCTION OF OTTOMAN JUDICIAL ORGANIZATION AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU

Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, SİNOP

h.vehbiimamoglu@mynet.com

ÖZET

Osmanlı Devleti 19. Yüzyılın başında hemen her kurumunda yenilik/reform hareketi başlatmıştır. Bu hareketler kısa süre sonra Batılılaşma isteğine dönüşmüştür. Eski günlere geri dönme arayışları içinde, en sonunda “Batı gibi olmak zorundayız” şeklinde özetlenen bir politika benimsenmiştir. Batı’nın geldiği medeniyet seviyesine gelmenin, kurtuluşun anahtarı olacağını savunan devlet adamlarının öncülüğünde, hemen her padişah, Batı medeniyetinin ulaştığı seviyeye gelme arzusuyla, birtakım reformlar yapmıştır. Bu doğrultuda Batı’dan bilim adamları getirilmiş, Batı’yı gözlemlemesi için devlet adamları yurt dışına gönderilmiş, elçi ve diplomatlardan raporlar hazırlamaları istenmiş, Batı medeniyeti ithal edilmiş, Batılı devlet adamlarının ve ülke içindeki elçi ve diplomatların görüşleri dikkate alınmış ve en nihayetinde devletin yönü Batı’ya çevrilmiştir. Batılılaşma, medenî olmayla eşanlı görülmüş ve yapılan yeniliklerle Batı’nın ulaştığı seviyeye gelebilmek hedeflenmiştir. 19. yüzyıl reformları tek tek incelendiğinde, Batı’nın etkili olduğu veya Batı eksenli bir anlayış göze çarpar. Böylece Batı medeniyetinde ortaya çıkan insan hakları, yasama, mülkiyet ve haysiyet gibi kavramların, özgürlük ve hürriyet kavramlarıyla iç içe geçtiği bir ortamda gerçekleştirilmesine yönelik bir ideal ortaya çıkmıştır. Reform yanlısı devlet adamlarının, medeniyetin ölçüsü olarak kabul ettikleri Avrupa toplumuna benzeme ideali olan Avrupalılaşma ise, zaman zaman Batılılaşma yerine kullanılmıştır. Bununla birlikte Avrupalılaşma, medeniyet seviyesi ileri kabul edilen Batı’ya ve dolayısıyla Batı hukukuna dâhil olma çabasıdır. Avrupalılaşma, bu yönüyle 1815 Viyana Kongresi’nde dile getirilen “Avrupa Uyum” projesinin kabul görmesinin ardından hukukta da bir uyum sağlama düşüncesinden kaynaklanmış bir kavram olarak yenilenme sürecine dahil olmuştur.

Bu araştırmada Osmanlı Adliye Teşkilatının yenilenme sürecinde, medeniyet algısının ne denli etkili olduğu, medeniyet algısına etki eden faktörlerin analizi ve 19. Yüzyıl siyasi gelişmeleriyle birlikte değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, Batılılaşma, Modernleşme, Reform, Adliye Teşkilatı

* Bu makale 06-08 Şubat 2014 tarihlerinde Sapienza Üniversitesinde düzenlenen “III. European Conference of Social And Behavioral Sciences Research” sempozyumunda bildiri olarak sunulmuş ancak yayınlanmamış metnin genişletilmiş şeklidir.

ABSTRACT

Ottoman Empire has begun innovations/reform movement in almost all institutions at the beginning of the 19th century. This movement soon turned into Westernization request. A policy that has been adopted summarized as "we have to be like the West" in the quest to return to the old days, in the end. Almost every Sultan has made some reforms, with the desire to come to the level of Western civilization, under the leadership of statesmen argues that the key to salvation should be like Western civilization. In this respect, scientists have been brought from the West, statesmen were sent abroad to observe the West, were asked to prepare reports by ambassadors and diplomats, Western civilization has been imported, are considered opinions of Western statesmen and ambassadors and diplomats in the country, and ultimately the direction of the state is translated to the West. Westernization, has been seen as synonymous with be civilized and is aimed to come the level of the West have reached. When examined individually reforms of the 19th century, are noticeable West to be effective or an understanding of the Western axis. Thus has emerged an ideal for carrying with emerging concepts in Western civilization such as human rights, legislative property and dignity, are intertwined with concepts such as liberty and freedom. Europeanization reform-minded statesmen, they accept as a measure of civilization is the ideal of European society look like. was used in place Westernization from time to time. However, Europeanization is an effort that adopted advanced level of civilization in the West and therefore Western law to be involved. Europeanization has been included in renewal process as a concept stemmed also from the idea to adapt in law after acceptance of Project expressed at the Congress of Vienna in 1815 as "European Integration".

In this study, will be assessed that analysis of factors affecting the perception of civilization and political developments of the 19th century with how effective is the perception of civilization, in the process of renewal of the Ottoman Courthouse Organization.

Keywords: Civilization, Westernization, Modernization, Reform, Judiciary Organization

GİRİŞ

Avrupa’da 15 ve 16. yüzyıllardan itibaren başlayan teknik gelişme ve buluşlarla ters orantılı olarak, Osmanlı Devleti her alanda gerilemeye başlamıştır. Fransız İhtilali’nden sonra Batı’da ortaya çıkan milliyetçilik akımları, insan hak ve özgürlükleri kavramlarını gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti’nde ise, gerilemeyi durdurma hatta yıkılışı önleme adına, padişahlar ve devlet yöneticileri birtakım ıslahat ve yenileşme girişiminde bulunmuşlardır. Genelde Batılılaşma hareketleri olarak adlandırılan bu girişimler, temelde iki anlamda ele alınabilir: Bunlardan birincisi, Batı’nın ulaştığı seviyeye gelebilme, ikincisi ise Batılı gibi düşünebilmektir. Her iki anlamda da Osmanlı Devleti’nin başta Adliye Teşkilatı olmak üzere, hemen her kurumunda bazı düzenlemelerin yapılması zorunlu olmuştur. 19. yüzyılın başında Osmanlı Adliye Teşkilatı’nın yenilenme süreci, Batılılaşma hareketlerinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Batılılaşma hareketleri ise, Osmanlı Devleti’nde medeniyet algısındaki değişimi simgeler. Dolayısıyla 19. yüzyılın başında, medeniyet algısındaki değişim ve gelişmeler, Osmanlı Adliye Teşkilatı’nın yenilenme sürecindeki yönü belirler. Bu araştırmada, 19. yüzyılın başında Osmanlı Devleti üzerindeki Batı etkileri ve buna bağlı olarak değişen medeniyet algısı çerçevesinde, Osmanlı Adliye Teşkilatı’nda birtakım değişikliklerin yaşandığı varsayımıyla, ideoloji, adli örgütlenme, yeni kurumlar ve kanunlar çerçevesinde nasıl bir dönüşüm gerçekleştirildiği ortaya konulacaktır.

1.ADLİ TEŞKİLATTA YENİLİK DÜŞÜNCESİNİN OLUŞUMU

Osmanlı Adliye Teşkilatı, pek çok sebebe dayalı olarak güncel ihtiyaçlara cevap vermekte zorlanıyordu. Devletin Avrupalı devletler karşısında gerilemeye başlaması ve Avrupalı devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde takip ettikleri yayılmacı siyaset, devleti her gün yeni bir problemle karşı karşıya bırakıyordu. Özellikle gayr-i müslim tebeaya yönelik kışkırtıcı hareketler ve devletin topyekün bir mücadeleye girişme isteği, gayr-i müslimlerle ilgili yeni düzenlemelerin yapılmasını şart koşuyordu. Öte yandan kurumsal açıdan hantallaşan bir yapı dikkat çekmekteydi. Gerek değişen küresel şartlar, gerek dış etki ve baskılar ve gerekse de devletin iç dinamiklerindeki gelişmeler neticesinde, her kurumda olduğu gibi Adliye Teşkilatı’nda da yenilik yapma düşüncesi oluşmuştur. Söz konusu düşüncenin oluşum süreci iki başlıkta incelenebilir:

1.1.Devletin Gerilemesi

Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlaması iç ve dış birtakım etkenlere bağlı bir gelişmedir. Batılı devletler için sömürülmesi gereken bir bölge olarak, her fırsatın değerlendirildiği bir aralık olan 19. yüzyıl, Batı'nın amaçlarını gerçekleştirme noktasında, Adliye Teşkilatı'nın yeniden şekillenmesine dolaylı veya dolaysız etki yapmıştır.

Devletin gerilemeye başlaması, ilk olarak askerî başarısızlıklar sonucunda toprak kayıplarının yaşanmasıyla kendini göstermiştir. Bu durum aynı zamanda reform yapma ihtiyacını hissettiren en başat nedendir. Yaşanan bütün sorunların nedeni sayılan ve kazanıldığında mevcut sorunları da halledileceği umulan savaşlar, Osmanlı Devleti'nin yenilik sürecinin başlangıç noktasıdır. Yenilgiler, değişen savaş teknolojileriyle yakından ilgilidir. Özellikle top teknolojisinde Avrupa ordularındaki yenilikler takip edilemediğinden, Osmanlı topraklarının ağır, menzili kısa ve seri olmayan özellikleri sebebiyle, ordunun manevra kabiliyeti bakımından yetersiz kalmasına neden olmuştur (İlgürel 1999: 607). Ayrıca ordunun hammadde sorunu ve endüstriyel açıdan geri olması, donanımı ve vuruş gücünü olumsuz yönde etkiliyordu (Agoston 1999: 621). Üstelik değişen savaş teknolojileri, timarlı sipahileri de vurmuştu. Timarlı sipahilerin önemini kaybetmesi, ordu içindeki dengeleri yeniçeriler lehine bozuyor ve sipahilerin itaatsizlik yapmalarına neden oluyordu (Pamuk 2000: 94). Yeniçeriler açısından ise artan bir disiplinsizlik söz konusuydu.

Yenilgiler, beraberinde ekonomik sıkıntıları artırıyordu. Ekonomik sorunlar ise, devlete her alanda olumsuzluk olarak yansıyor (Tabakoğlu 1985: 208-211). Eski düzenin geri getirilmesi için bozulan ekonominin düzeltilmesi gerekiyordu. Devlet bunun için timar sistemini düzeltmeyi ve merkezi otoriteyi tekrar hakim kılmayı arzuluyordu (Barkan 1993: 320). Avrupalı devletlerin sürekli ilerleyişi, Batılı devletleri, Osmanlı Devleti karşısında etkileyici bir konuma yükseltiyordu ve bu ilişki, ekonomik gelişmeleri küresel bir boyuta taşıyordu (Karpas 2002: 65). Coğrafi keşiflerden sonra, dünya genelinde ekonomik düzenler değişmeye başlamıştı. Özellikle Amerika kıtasının keşfiyle birlikte Amerika altın ve gümüşü Avrupa'ya nakledilmişti (İnalçık 1996b: 162). Bu durum Osmanlı maliyesinde ani düşüşlerin yaşanmasına vesile olmuş, değişen ekonomik düzende paranın kullanımı yaygınlaşmıştı. Öte yandan yapılan savaşlarda

nakit paraya olan ihtiyacın, Osmanlı ekonomik düzenini zorunlu bir değişime ittiği de iddia edilebilir. İlk olarak timar sistemi yerine iltizam sistemi benimsenmiş; fakat iltizam sistemi, nakit ihtiyacını kısmen karşılasa da, uzun vadede timarlı sipahileri yeniçeriler karşısında önemsizleştirerek, farklı yönden zarar vermiştir (Kazıcı 1977: 136). Ticarî tedbir olarak ise, Avrupalı ülkelere verilen kapitülasyonlarla, ticari akış hızlandırılmak istenmiş ve ülkeler arasında ticarî imtiyazların bir koz olarak kullanılması amaçlanmıştı (İnalçık 1973: 137). Ancak kapitülasyonların umulandan öte çok büyük zararları olmuş ve devlet ekonomik anlamda tamamen dışa bağımlı hale gelmiştir.

Ekonomide yaşanan sorunlar, kurumsal alanda yapılan yeniliklere gerekçe oluşturdu. Yeniliklerde bariz bir şekilde Batı etkisi göze çarptı. Elbette değişim bürokrasiye de yansdı. Bürokrasinin değişimi ise, merkeziyetçi yapının esnemesi anlamına geliyordu (Heper 1983: 296). Oysa devlet kendi iç mekanizmasında, merkeziyetçi yapıyı tekrar tesis etmek istiyordu. Sonuçta dikkat çeken bu tezat durum, Osmanlı yenilik hareketlerindeki temel ikilemlerden birini oluşturmuştur.

1.2.Klasik Adlî Teşkilattaki Aksamalar

Adli Teşkilatta yenilik fikrinin oluşumunda, klasik düzenin aksama ve yetersizliğinin payı büyüktür. Klasik sistemin modernizasyonu, 19. yüzyıl medeniyet algısıyla da yakından ilgilidir. 19. yüzyıl medeniyet algısında klasik adlî sistem, din, hukuk, gelenek ve yapısal değişiklikler kavramlarını tartışmaya açmıştır.

Din açısından bakıldığında, dinin ideolojik anlamlar kazandığı algısı, 19. yüzyıldaki en ciddi algıdır. Bu algı, devletin gerileme döneminde otoritesini artırma ve yayma girişimine paralel olarak, din adamlarının yapılacak reformları halka kabul ettirmede aracı olarak kullanılmasıyla ilgilidir. Örneğin Meşveret Meclisleri, ulemanın etkin olarak yer aldığı toplantılar olarak kayda geçmiştir (Cihan 2004: 70). Diğer taraftan ulema, reformların meşruiyet zeminini oluşturmakla görevlendirilmişlerdir (Karataş 1998: 107). Ancak ilginç olan, reform sürecinde ulema, klasik düzenin bozulacağı endişesiyle sert bir muhalefet de yürütmüştür.

Hukuk açısından bakıldığında, uygulamadan kaynaklanan sorunlar dikkati çeker. Öte yandan hukukun siyasallaştığı iddiası da zihinleri meşgul etmektedir. Ahmet Cevdet Paşa, mevcut halin adlî düzeni sarstığı fikrini taşır (1966: 159-166). Hukukun durağan

hale geldiği eleştirisi ise, Müslüman ve gayrimüslim tebaanın sorunlarıyla ilgili yeni hukuksal düzenlemeler yapılması gerektiği algısını ortaya çıkarıyordu ki, bu algıya sahip olanlar, hukukun yenilenemediği için, idari yapının da zaafa uğradığını düşünüyordu (Gökbilgin 1967: 95).

Gelenek noktasından bakıldığında ise, Batılılaşma anlayışıyla birlikte kurumsal açıdan bir yenileşme ve eski kanunların değiştirilmesi gerektiği algısı meydana gelmişti. Bundan sonra mevcut geleneklerin medeni bir şekilde yenilenmediği takdirde, ihtiyacı karşılayamayacağı düşüncesi kesin olarak zihinlere yerleşmiştir.

Siyasal, toplumsal ve ekonomik yapıların değişmesi, 19. yüzyıldaki küresel etkiler sonucundadır. Avrupa'nın ileri bir medeniyet düzeyine ulaştığı algısı ve kabulü, Osmanlı Devleti'ni pasif bir konuma sürüklemiştir. Kurulan ticari ilişkilerde, Avrupa iktisat politikası geçerli olmuş ve Osmanlı Devleti, yapısal ve yasal değişime gitmek zorunda kalmıştır (Karahanoğulları 2005: 62). Böylece Avrupa'dan etkilenen Osmanlı Devlet adamları, kanunlaştırma yoluyla Avrupa'daki orta sınıfa dayalı toplumsal yapı modelini Osmanlı'ya uyarlayarak, "Osmanlılık" kavramını ileri sürmüşlerdir (Mardin 1997: 12-13). Elbette bu durum, medenileşmenin ölçüsünü Avrupalılaşmakla bir gören zihniyetin göstergesidir. Nitekim kanunlaştırma hareketlerinde, Avrupa'da ortaya çıkıp yayılan rasyonalizm ve hukukun üstünlüğü gibi kavramların, Avrupa eksenli bir dönüşümü gözlemlenir (Hülür-Akça 2006: 305).

2.19. YÜZYILIN BAŞINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE MEDENİYET ALGISI

19. yüzyılın başında Osmanlı Devleti, mevcut durumdan kurtulmak için medenileşme gerektiği fikriyle, birtakım reform ve yenilikler yapmıştır. Yapılan reformlarda Avrupa medeniyeti model alınmış veya ideal görülmüştür. Dolayısıyla mevcut durumdan kurtulma düşüncelerinin karşılığı olarak kullanılan medeniyet kavramı, dış baskılar ve devletin kendi iç dinamiklerindeki atılımlardan beslenir. Bu nedenle medeniyet kavramı, Batılılaşma ve Islahat kavramlarına yüklenen anlamlarla yakından ilgilidir.

2.1. Batılılaşma ve Medeniyet Algısına Etkisi

Batılılaşma, ağırlıklı olarak 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bütün kurum ve kuruluşlarıyla Batı toplumuna benzeme çabası olarak tanımlanabilir. Bu şekliyle

Batılılaşma, Batılı olmayan bir toplumun Batı'nın değer ve kurallarına göre yeniden şekillenme sürecidir (Aslan 2006: 92). Batılılaşma, devleti kurtarma çabalarının karşılığı olarak, modernizasyon anlamında kullanılmış olup, Batı'nın üstün seviyesine ulaşabilmek için, siyasi, sosyal, kültürel ve diğer alanlarda gerçekleştirilen reform hareketleri olarak da değerlendirilebilir (Hanioğlu 1992: 148). İster reform olsun isterse modernizasyon veya yenilik anlamında kullanılsın, olan bir değişimdir ve değişim her toplumda mutlaka yaşanan bir olgudur. Osmanlı toplumunun değişim sloganı, Avrupa değerlerinin ulaşılması gereken bir hedef olduğudur (Mardin 2007: 9). Söz konusu hedef, modernleşme veya medenileşme deyimlerini çağrıştırmaktadır. Modernleşme, kendisinden ileri veya üstün oldukları kabul edilen kurum, değer veya modellerin benimsenmesi anlamına gelir (Arslantürk-Amman 2001: 389). Medenileşmekle modernleşme arasında bu anlamda pek fark yoktur ki, zaman zaman Batılılaşma, bu kavramlarla eşdeğer görülmüştür. Hatt-ı zatında modernleşme, ileri medeniyet düzeyine erişmiş Batı'nın, bulunduğu noktaya gelebilme uğraşıdır. Bundan dolayı 19. yüzyılda, medenileşmenin şartı Batılı olmak, medenileşmek ise, Batılılaşmak demektir (Berkes 1978: 34).

Osmanlı Devleti 19. yüzyıla gelinceye kadar kendini Avrupa'dan üstün görmüştür. Avrupa devletleri, Osmanlı içinde daimi elçilik açmak isterken, Osmanlı Devleti buna tenezzül dahi etmemiştir. İkili ilişkilerde Osmanlı Sultanları hep bahşeden taraf konumunda olmuş, Avrupa'yla araya mesafe konulmuştur. Bu nedenle medenileşmekle Batılılaşmak birbirinden apayrı kavramlardır. Ancak yıkılış emareleri görülmeye başlayınca ve Batı'nın üstün olduğunun kabul edilmesiyle, yenilik yapma fikri kesin kes hasıl olmuştur. Bununla birlikte yapılacak yeniliklerde Batı tarzı benimsenmiş olsa da, nasıl hareket edileceği, hangi unsurların alınması gerektiği ve medenileşmek için tam olarak ne yapılması gerektiği yeterince netleştirilememiştir (Turhan 2002: 155). Ayrıca Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarıyla eşzamanlı olarak, Avrupalı devletlerin baskıları başlamıştır. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nden mümkün olduğunca faydalanmak veya Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşmak için, Devleti kendi istedikleri istikamete yöneltmekte, dolayısıyla modernleşme/medenileşme çabalarına etki etmektedirler. Şu halde Osmanlı modernleşme çabalarının iç ve dış etkenlerden kaynaklanan yönleri vardır. Avrupalı devletlerin gittikçe artan politik baskıları, hükümeti Batı kültürünü benimsemeye ve

Batı kurum ve kanunlarını almaya itmiştir (Karpas 2002: 78). Dışarıdan baskı yoluyla dayatılmaya çalışılan yenilikler, içerde klasik kesimin muhalefetiyle karşılaşmış, devlet yöneticilerini ikilemde bırakmıştır. Yapılan reformlar sonucunda, Batı menşeli kurum ve kanunlarla, klasik sistemin süregelenleri arasında ikilik meydana gelmiştir. Dolayısıyla muhalif kanatla modernist reformcular, sürekli bir çekişme içinde olmuşlar ve bu çekişme, medeniyet algısında farklı yaklaşımların sergilenmesine ortam hazırlamıştır.

Modernistler, eski düzene ait sembol, kalıp ve kurumların, Batılı çağdaşlarıyla değiştirilmesi gerektiği fikrini savunarak, bilerek veya bilmeyerek laiklik (sekülerizm) akımını başlatmışlardır (Otaç 2004: 146). Özellikle yöneticilerin sahip olduğu bu düşünce, hukuk sistemine doğrudan etki etmiş ve Batı'nın değerler sistemini aynen aktarma düşüncesine dönük olarak, klasik Osmanlı adli yapısını değişime zorlamıştır.

Modernleşme çabaları, başlangıçta Avrupa'nın yalnızca teknik özelliklerinin üstün görüldüğü ve bunun dışında Avrupa'nın medeniyet açısından aşağı değerlendirildiği bir yenileşme hareketiyken, süreç hızlı bir şekilde, medenileşmekle Avrupalı olmayı aynı noktada birleştirmiştir. Söz konusu olan bir bakıma ideolojik değişimdir ve bu ideolojiye sahip olan ve kendini elit olarak değerlendiren grup, Batılı gibi düşünen ve Batı'nın yaptığını yapan insan tipini yerleştirmeye gayret etmiştir. Islahatları incelemek ve uygulamak için oluşturulmuş özel bir kurulun başkanı olan Arif Bey'in, Batılılaşmayla ilgili düşünceleri konuya açıklık getirebilir:

Biz programımızı icraata geçireceğiz. Fakat biraz sabretmeli. Her şeyi birden yapamayız. Birçok batıl inanç ve eski adete galip gelmeye mecbur olduğumuzu bilirsiniz. Millete yeni bir dil öğretmek kadar güç bir görevle karşı karşıyayız. (Engelhardt 1999: 25)

Görüldüğü gibi Arif Bey, geleneksel düzeni, batıl inanç ve birtakım eski adet olarak yorumluyor ve Batılılaşmaya dönük programlarını yürürlüğe koymanın kesin inancıyla, işlerinin ne kadar zor olduğundan bahsediyordu.

2.2. Islahat Fikri Etrafında Şekillenen Medeniyet Algısı

Geleneksel düzenin aksamaya başlamasıyla birlikte, devlet yenilik arayışlarına girişmiştir. İlk olarak askerî teşkilatta başlayan yenilik arayışları, işlemez hale gelen kurum ve kanunların ıslah edilmek istenmesiyle devam etmiştir. Ancak söz konusu

ıslahatı gerçekleştirecek yönetici kadronun yetersiz oluşu (Haytoğlu 1996: 25), 19. yüzyıl ıslahat hareketlerinde, radikal değişiklikler yapılması gerekirken, bocalamalara neden olmuştur. Bu dönem Osmanlı idarecilerinin medeniyet anlayışı da, yapılan reformlara doğrudan etki etmiştir. Diğer taraftan Avrupalı devletlerin baskıları ile içeride Batılılaşma karşıtı muhalefetin tepkileri, içte birliği zedelerken, ıslahatların da devamlılığını etkilemiştir. Bunu sonucunda adli teşkilatta görülen ikilemler, bu duruma çarpıcı bir örnektir.

Öte yandan geleneksel düzenin sorgulanmaya başlaması, yeni bir dönemin başladığını gösteriyordu. Yeni dönem, ıslahat fikri etrafında şekillenen bir zihniyet dönüşümü olarak, yeni bir medeniyet algısının oluşmaya başladığını işaret ediyordu. Ancak bu değişim, toplumun geneline has bir değişim değildir. Islahat fikri çok daha önceye dayansa da, bu düşünce, medeniyet algısında toplumsal bir dönüşüm için yeterli olmamıştır. Hatta toplumun bazı kesimlerinde, klasik düzenin ne pahasına olursa olsun korunması gerektiğini düşünen gruplar çıkmıştır ki, dönüşüm bir yana, zihniyet duraksaması yakıştırmaları dahi yapılabilir. Bu anlamda toplumun tamamen yenilik fikrine hazır olmadığı sonucu ortaya çıkar. Sosyolojik anlamda, her değişimin mutlaka hesaplaşmak zorunda olduğu bir düzen olacaktır. Ancak değişimin başarıya ulaşmasında, muhalif kanadın direnci, ıslahat taraftarlarına engel olurken, herhangi bir başarısızlıkta, fatura, haliyle reformcu zihniyete havale edilecektir. Ortaya çıkan bu döngü kısırлаştıkça, reformların yerleşme ihtimali azalacak, medeniyet algısında da çelişkiler görülecektir. Bu haliyle 19. yüzyıldaki ıslahat taraftarları ile klasik düzen taraftarlarının düşünce ve algılarında ortaya çıkan gitgeller, bu durumu sonucudur.

Her şeye rağmen, mevcut durumdan kurtulma adına öne sürülen görüşler ve padişahlara sunulan layihalar, medeniyet algısında kısmen de olsa bir değişimin yaşandığını kanıtlamaktadır. Asıl değişimi yaşayanlar ise, Batı medeniyetine tanık olmuş devlet adamlarıdır. Tanzimat Fermanı gibi, geleneksel düzen üzerinde yapılması ön görülmüş bir yenilik ve özellikle İslam Hukukuna aykırı bir nitelikte gayr-i müslim haklarında yapılan adli ve idari reformlar, 19. yüzyıl Osmanlı idarecilerinin medeniyet algılarındaki değişimi açıkça ortaya koyar. Her ne kadar modernleşme çabaları, başlangıç itibarıyla pragmatik olarak değerlendirilse de (Otacı 2004: 158), 19. yüzyıl reformlarının ayırt edici özelliği, Batı'nın mutlak üstünlüğünün kabul edildiğidir. Dolayısıyla medeniyet algısının karakteristik özelliği, Batılılaşma kararıdır. Kuşkusuz

bu noktaya gelinmesinde, daha önceki ıslahatların önemli bir payı vardır. Bu nedenle Batılılaşma hareketlerinin temelini, daha önceki reform ve iktibaslar oluşturmuştur (Lewis 1980: 162). III. Selim'e sunulan layihalarda da ortak olan yön, Avrupa'daki gibi, kanun üstünlüğü ilkesinin yerleştirilmesi gereğidir (Bozkurt 1996: 42-43). Bu konu, Avusturya Başbakanı Prens Metternich'in Osmanlı reformlarıyla ilgili görüşlerinde de yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin ve idarecilerinin Avrupa'dan etkilendiği gerçeğinden hareket edilirse, Prens Metternich'in İstanbul'daki elçisine gönderdiği bir mektup konuyu aydınlatabilir. Metternich şöyle söylüyordu:

Devlet-i Aliyye bekâ ve asâyiş için idârey-i umûr-u mülkiyenin ıslahat-ı esası vücûduna olmak ve ba'de eşkâl-i İslâmiyeyi dahî, muhafaza ederek ecnebiyyun lazımdır ve böyle hareket edildiği halde, bu babda aldatmayıp meseleye dahî sehûlet gelecektir. Zirâ artık mer'iyeti fakat ehz-i nâfi' olan şeylere, gerek dini ve gerek halkı olan usûl ve şerâit vücûdiyesi ile imtirah ettirmek maksadına sarf edebilir. Ve bu ma'lûmât-ı mülkiye, eşkâl-i milliye üzere, yani milletin usûl ve adâtına tatbikân yapıldığı halde, hatt-ı zâtında müttelik leh olacak bir şeyi yalnız eşkâl-i ecnebiyede icrâ etmekte kat'an tereddüt etmemiştir. Ve her an kâffe-i usûl-i cedide mevzu'âta ilhak eden fesâdın biri dahî, cümlesini berdeye nezârete me'mûr etmesiyle beraber, efkâr-ı muhtelif itirâf eden adamlar kullanmış olup, bu husûsa bilhassa Tanzimât-ı askeriyesi husûsuna râci' olabilir.¹

Metternich, Osmanlı Devleti'ne, her şeyden önce, hiçbir ülkeyi taklit etmemeyi, kendi bünyesine uygun reformlar yapmayı ve İslamî esaslara riayet ederek hareket etmeye tavsiye etmekteydi. Hatt-ı zâtında Metternich'in ifade ettiği tavsiyeler, reformistlerle klasik düzen taraftarlarını uzlaştıracak bir nitelikteydi. Dolayısıyla algılarda yaşanan medeniyet krizini çözümleyebilecek bir tavsiye olarak öne çıkıyordu. Ancak gelişmeler söz konusu krizin atlatılamadığını göstermiştir.

3.MEDENİYET ALGISININ ADLÎ TEŞKİLATA ETKİSİ

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yıkılmayı engellemek için yenilik yapma fikri ve gerekliliği, medeniyet algısı olarak Batılılaşma kavramını ön plana çıkarmıştır. Avrupalı devletlerle olan ilişkiler ve içeride oluşmaya başlayan reformist düşünceler, mevcut yargı kurumlarını bir dönüşüme sevk ederken, yeni mahkemelerin açılmasını ve buna bağlı olarak yeni kanun ve düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla

¹ BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE) Nr. 91/25, 29.Z.1257-11.02.1842.

medeniyet algısı, Osmanlı Adliye Teşkilatı'nı iki başlıkta toplanabilecek bir değişime sürüklemiştir:

3.1.Yeni Açılan Mahkemeler

19. yüzyıl medeniyet algısı, Batılılaşma/modernleşme ekseninde, Batı'nın değer yargılarıyla kurumsal ve kanunsal alıntılar yapılması gerektiği yönünde bir düşünce geliştirmişti. Bu düşüncenin yargı örgütlenmesindeki sonucu, klasik yargı örgütlenmesinde birtakım değişiklikler yapılması şeklinde olmuştur. Bu değişikliklerin başında yeni açılan mahkemeler gelir.

Geliştirilen medeniyet algısıyla gerçekleştirilen değişim, Osmanlı mahkeme yapısına başlangıçta, dönemin şartlarından da kaynaklanan bir şekilde, ticari usul ve kanunların alınması ve sonrasında ticaret mahkemelerinin kurulması şeklinde etki etmiştir (Berkas 1978: 217; Ekinci 2004: 100). Bu mahkemeler, ilerleyen yıllarda Karma Ticaret Mahkemesi adı altında gelişimlerine devam etmiştir (Ekinci 2004: 123). Ticaret mahkemelerinden sonra Nizamiye mahkemelerinin temeli atılmıştır (Ekinci 2004: 87). Ardından Taşra Meclislerinin, İstinaf ve Temyiz Mahkemesi olarak görev yapması sağlanmıştır (Ekinci 2004: 92). Mahkemelerin yeniden yapılanmasında, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulması, yeni adli düzene yön verme idealinin karşılığı olarak değerlendirilmiştir (Eryılmaz 2006: 180). Son olarak 19. yüzyıl medeniyet algısı, Şeriat, Cemaat ve Konsolosluk Mahkemelerine de etki etmiştir ve bir dönüşüm geçirmelerine neden olmuştur

Şer'iat Mahkemelerinin dönüşümü, dönem içerisinde benimsenen eşitlikçi anlayışın ve Batılı sistemlerin tercih edilmesinin sonucu olarak, laik bir anlayışla şekillenen başka mahkemelerin açılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm aynı zamanda, Şer'i Mahkemelerin felsefesini de etkilemiştir. Tanzimat Fermanı'na yansıyan bu değişim, Osmanlı hukuk sistemine cezaların kanuniliği ve hâkimin hükmüne istinat etmesi, cezaların şahsiliği ve kanun karşısında eşitlik prensiplerini getirmiştir (Taner 1999: 224-225).

Cemaat mahkemelerinin dönüşümünde, gayr-i müslim tebaanın eşitliği ilkesi, temel hareket noktasıdır. Tanzimat Fermanı'yla birlikte "Osmanlı vatandaşlığı" kavramı ortaya atılmış; din farkının hukukî açıdan bir üstünlük sebebi sayılmadığı bir döneme girilmiştir (Bozkurt 1993: 52). 19. yüzyılda gayr-i müslimlerin yargılanmasıyla ilgili

klasik Konsolosluk Mahkemelerinin dışında, Karma Adlî Komisyonlar da kurularak işlev görmeye başlamıştır. 1820 yılında Avrupalı devletlerin de katılımıyla kabul edilen yeni sistem, İstanbul'da uygulamaya konulmuştur (Ekinci 2004: 328; Konan 2006: 163-164).

3.2.Kanunlaştırma Hareketleri

Kanunlaştırma hareketleri, 19. yüzyıl medeniyet algısına bağlı olarak, Adliye Teşkilatı'nda ön görülen reformların sonuçları olarak sayılabilir. Kanunlaştırma deyimi, herhangi bir konuya ilişkin hareket tarzı hakkında, kanun halinde kurallar ortaya koyma girişimi olarak tanımlanabilir (Velidedeoğlu 1999: 142). Kanunlaştırma faaliyeti, oluşan medeniyet algısı ve bunun sonucunda gelişen ideoloji çerçevesinde yapılmıştır. Yapılan kanunlaştırma faaliyeti iki temel nedene dayanır: İlki, değişen şartlara uyum sağlama (iç neden); ikincisi ise, Avrupalı devletlerin baskı ve dayatmalarıdır (dış nedenler).

Nedeni ne olursa olsun, özel hukuka ilişkin kanunlar ve genel içerikli veya amme hukukuna ilişkin kanunlar olmak üzere, iki tür kanunlaştırma hareketi vardır. Belirli durum veya ilişkiye karşılık hazırlanan kanunlar özel hukuka girer. Örnek olarak, tüccarlar arasındaki ilişkileri düzenleyen ticaret kanunları verilebilir (Velidedeoğlu 1999: 142). Osmanlı Devleti'nde, artan ticari ilişkiler ve imzalanan ticaret antlaşmalardan doğan hukuksal problemlerin giderilmesi için, Avrupa'daki örneklerinden yola çıkılarak ticaret kanunları hazırlanmış ve yürürlüğe sokulmuştur. Genel veya ammeye ilişkin kanunlar ise, herhangi bir hukuk alanının tüm ayrıntılarının dikkate alınarak hazırlandığı kanunlardır. Bu tip kanunlar, herhangi bir kişiye münhasır olmayan ve herkes için aynı genel geçer hükümler içeren kanunlardır (Velidedeoğlu 1999: 142). 19. yüzyılın başı söz konusu olduğunda, kanunlaştırma hareketleri olarak, başta Tanzimat Fermanı ve 1840 Ceza Kanunu olmak üzere, Nizâm-ı Cedîd Askerî Kanunnâmesi, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu için çıkartılan kanunnâme, Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnâmesi ve 1850 Ticaret Kanunnâmesi şeklinde öne çıkmaktadır. Bu kanun ve kanunnameler de, Avrupa genelinde başlayan toplumsal ve ekonomik değişiklere ayak uydurmak için ve Avrupalı devletlerin baskı ve istekleri sonucu hazırlanmışlardır.

Nizâm-ı Cedîd Askerî Kanunnâmesi, Nizâm-ı Cedîd Ortasının 1803 yılında Ankara Sancağı'nda kurulmasıyla yürürlüğe girmiştir.² Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak için kurulan Nizam-ı Cedid ordusunun, kanun ve düzen çerçevesinde eğitim görmesi amacıyla hazırlanan Kanunnâme, III. Selim'e sunulan tezkerenin değiştirilip kanunnâme şekline dönüştürülmesinden sonra, sancaklarda yürürlüğe girmiştir (Özkaya 1963: 145-156). Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra ise, kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu için, yeni bir Kanunnâme hazırlanmıştır (Keleş 2006: 229-230).

19. yüzyılda yapılan reformlara karşı çıkan ulemanın isyanlarının önüne geçmek, kadıların yaptıkları yolsuzlukları engellemek ve devlet görevlileri arasında yaygınlaşan rüşveti ortadan kaldırmak için, II. Mahmut, Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnâmesi'ni (1838) hazırlatmıştır (Keleş 2005: 260).

1840 Ceza Kanunnâmesi'nin temel çıkış amacı, Tanzimat'ın öngördüğü ilkelerin hayata geçirilmesidir. Bu nedenle Tanzimat Fermanı'na bağlı ve kısmen de Batı hukukundan faydalanılarak hazırlanmış bir kanunname'dir (Bozkurt 1996: 98). Böylece Ferman'da yer alan eşitlik ilkesi, vatan sevgisinin artacağı inancıyla sağlanmak istenmiştir (Savcı 1959: 169-170).

1850 Ticaret Kanunnâmesi ise, ticarî iş ve ilişkiler ile Ticaret Mahkemelerinin düzeni hakkında maddeler içeren bir kanunname'dir (Eryılmaz 2006: 230). Kanunname çıkarıldıktan sonra Ticaret Meclisleri, Avrupa ticaret kanun ve esaslarına göre değil, söz konusu kanunnameye göre karar verecekti.

Sonuç olarak dönemin şartları ve Batılı devletlerin etkisiyle girilen reformların doğal sonucu olarak yapılan kanunlaştırma hareketlerinde, Batı hukuku kendini hissettirir. Bu durum, 19. yüzyıl medeniyet algısının en temel tezahürüdür. Ancak Osmanlı yenilik hareketleri, sadece dış etkilere bağlı değil, aynı zamanda iç karar mekanizmasının da bir sonucudur. Dolayısıyla 19. yüzyıl medeniyet algısı, çift yönlü gelişen bir karaktere sahiptir.

SONUÇ

Devletin gerilemesi ve klasik adli teşkilat yapısının güncel ihtiyaçlara cevap vermede yetersiz kalması üzerine, önce devletin iç karar mekanizmasında yenilik fikri

² Kanunnâmenin tam metni için Bkz.: Çadircı 1972.

başlamıştır. Bu fikir, devlet yöneticilerini Batı'yı örnek alarak hedef göstermeye ve aynı tarihlerde Batılı devletleri de kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni reform yapmaya sürükleyerek, devleti Batılılaşma deyiminde özetlenen bir modernizasyona itmiştir. Bu modernizasyon aynı zamanda medenileşmekle eşdeğer görülmüştür. Devlet içerisinde değişmeye başlayan medeniyet algısı, kurum ve kanunları dönüşüme zorlarken, içte ve dışta yaşanan gelişmeler ve yönetici kadro ile muhalif kesim arasında yaşanan çekişmeler nedeniyle, birtakım çelişkili sonuçların ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Ancak süreç sonunda, özellikle adlî teşkilat yapısında önemli yenilikler yapılmıştır. Yapılan yeniliklerin ortak özelliği, Batı eksenli yenilikler olmasıdır. Toplumun bünyesine uyum ve uygulamadaki tutarlılık düzeyi bakımından, yetersiz sayılan bu yenilik hareketleri, Osmanlı medeniyet algısındaki değişimin karakteri olarak nitelendirilebilir.

Yenilik fikri çok daha önceye dayansa da, 19. yüzyıl Osmanlı yenilik hareketlerini yürüten kadronun algısı, otoritenin ıslahatçı bürokratlara devrini ön görürken, padişah otoritesinin ve karar verme yetkisinin fiilen bürokrasiye geçmesini sağlamaya dönük bir düşünceye sahip olmuştur (İnalcık 1996a: 353). Dolayısıyla yapılan reformlarda topluma söz hakkı vermeyen bir aydın tipi ortaya çıkmış (Kaplan 2006: 318) ve tepeden inme şeklinde gerçekleşen bir karaktere bürünmüştür. Bu yeni aydın tipi, Batı'yı ilham kaynağı olarak görmüştür. Özellikle Avrupa başkentlerinde görev yapmış elçilerin ve diğer devlet görevlilerinin önderliğinde, Avrupa imajı yeniden oluşturulmuştur. Medeniyet algısının değişimine işaret eden bu süreç, Avrupa medeniyetine ait kurum ve kanunların alınması yönünde hareket edilerek, Osmanlı Devleti'ne Avrupaî bir idare şekli verme (Yetiş 1994: 191) gayretine dönüşmüştür.

Süreç sonunda ilan edilen fermanlar ve hazırlanan veya ithal edilen kanunlar, özellikle gayr-i müslim haklarını eski halleriyle teyit eden ve yenilerini ekleyen belgeler niteliğinde olmuşlardır. Dolayısıyla Cemaat ve Konsolosluk Mahkemeleri devam ederken, yetkileri artırılmıştır. Mevcut durumda istenen eşitliği sağlamak içinse, Müslüman ve gayr-i müslimlerin ortaklaşa tabi olacakları genel nitelikli kanunlar hazırlanmış (Bozkurt 1996: 50) ve bu kanunları uygulayacak mahkemeler açılmıştır. Ancak ortaya çıkan hukuk sistemi, tek bir hukuk sistemi idealinden çok uzak, aynı zamanda eşitliğin sembolü olan Osmanlılık fikri için, siyasi bir kavram olarak gerçekdışı bir söylem olmuştur (Bozkurt 1993: 54).

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE) Nr. 91/25, 29.Z.1257-11.02.1842.

B. Basılı Eserler

Agoston, Gabor. 1999. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. Ed. Güler, Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yay., C. 6, Teşkilat, ss. 621-632.

Ahmet Cevdet Paşa. 1966. *Tarih-i Cevdet*. c. 1-12. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Arslantürk, Zeki & Amman, M. Tayfun. 2001. *Sosyoloji Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler*. İstanbul: Çamlıca Yay. 4. Baskı.

Aslan, Taner. 2006. “Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Modernleşmenin Sancılı Gelişiminin Arka Planı”. *Ekev Akademi Dergisi*. S: 26, ss. 91-100.

Barkan, Ömer Lûtfi. 1993. “Timar”. *İslam Ansiklopedisi*. Ankara: C. 12/1. ss. 286-333.

Berkes, Niyazi. 1978. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yay.

Bozkurt, G. 1993. “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”. *A.Ü.H.F.D.* C. 43, S: 1-4, ss. 49-61.

_____. 1996. *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*. Ankara: T.T.K. Yay.

Cihan, Ahmet. 2004. *Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı*. İstanbul: Birey Yay.

Çadircı, Musa. 1972. “Ankara Sancağında Nizâm-ı Cedîd Ortasının Teşkili ve ‘Nizâm-ı Cedîd Askerî Kanunnâmesi’”. *Belleten*. C. 36, S: 141, Ankara: T.T.K., ss. 1-13.

Ekinci, Ekrem Buğra. 2004. *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Engelhardt. 1999. *Tanzimat ve Türkiye*. Çev. Ali Reşat. İstanbul: Kaknüs Yay.

Eryılmaz, Bilal. 2006. *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yay.

Gökbilgin, Tayyip. 1967. Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri”. *Belleten*. C. 31, S: 121-124, Ankara: T.T.K., ss. 93-111.

- Hanioğlu, M. Şükrü.** 1992. “Batılılaşma”. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul, ss. 148-152.
- Haytoğlu, Ercan.** 1996. “Türk Tarihinde Demokratik Hareketlerin Gelişimi”. *P.Ü.E.F.D.* S: 1, ss. 24-30.
- Heper, Metin.** 1983. “Bürokrasi Maddesi”. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hülür, Himmet & Akça, Gürsoy.** 2006. “Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri”. *S.Ü.T.A.D.* S: 19, ss. 295-321.
- İlgürel, Mücteba.** 1999. “Osmanlı Devleti’nde Ateşli Silahlar”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. Ed. Güler, Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yay. C. 6. Teşkilat. ss. 605-611.
- İnalcık, Halil.** 1973. *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*. Londra.
- _____. 1996a. “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”. *Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yay., ss. 343-359.
- _____. 1996b. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle”. *Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yay., ss. 139-186.
- Kaplan, Mehmet.** 2006. “M. Reşit Paşa ve Yeni Aydın Tipi”. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Halil, İnalcık, Mehmet, Seyitdanlıoğlu. Ankara: Phoenix Yayınevi, ss. 317-324.
- Karataş, Veli.** 1998. *Ondokuzuncu Yüzyılda Yenileşme Çabaları ve Osmanlı Ulemasının Tavrı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: M.Ü.S.B.E.
- Karahanoğulları, Onur.** 2005. *Türkiye’de İdari Yargı Tarihi*. Ankara.
- Karpat, H. Kemal.** 2002. *Osmanlı Modernleşmesi*. Çev. Akile Zorlu, Kaan Durukan. Ankara: İmge Kitabevi Yay.
- Kazıcı, Ziya.** 1977. *Osmanlılarda Vergi Sistemi*. İstanbul: Erenler Matbaası.
- Keleş, H.** 2006. “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kânûnnâmesi”. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. C.14, S: 1, ss. 227-240.

- Keleş, E.** 2005. “Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 24, S: 38, ss. 259-280.
- Konan, Belkıs.** 2006. *Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: A.Ü.S.B.E.
- Lewis, Bernard.** 1980. “Türkiye: Batılılaşma”. *A.Ü.H.F.D.* Çev. H., Topçuoğlu. C. 37, S: 1-4, ss. 153-178.
- Mardin, Şerif.** 1997. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yay.
- _____. 2007. “Batıcılık”. *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*. Der.: Mümtaz'er, Türköne, Tuncay, Önder. İstanbul: İletişim Yay. 17. Baskı.
- Otacı, Cengiz.** 2004. *Hukukun Laikleşme Serüveni*. İstanbul: Birey Yay.
- Özkaya, Yücel.** 1963. “III. Selim Devrinde Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da Karşılaştığı Zorluklar”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 1, S: 1, ss. 145-156.
- Pamuk, Şevket.** 2000. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Savcı, Bahri.** 1959. “Türkiye’de Amme Hürriyetinin Mütalaasına Bir Bakış”. *A.Ü.S.B.F.D.* C. 14, S: 2, ss. 167-181.
- Tabakoğlu, Ahmet.** 1985. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Taner, Tahir.** 1999. “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”. Komisyon. *Tanzimat I*. İstanbul: M.E.B. Yay., ss. 221-232.
- Turhan, Mümtaz.** 2002. *Kültür Değişimleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. İstanbul: Çamlıca Yay. 4. Baskı.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet.** 1999. “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”. Komisyon. *Tanzimat I*. İstanbul: M.E.B., ss. 139-209.
- Yetiş, Kazım.** 1994. “Tanzimat Karşısında Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme”. *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989. Ankara: T.T.K. Yay., ss. 107-134.